

ХУДОЖЕСТВЕНИ ПРОЕКЦИИ НА СОЦИАЛНОПЕДАГОГИЧЕСКОТО ПОЗНАНИЕ: СЛУЧАЯТ РУБЕН ГАЙЕГО

Веска Гювийска, Николай Цанков
Югозападен университет „Неофит Рилски“

Резюме. Изследването прави социалнопедагогически прочит на романа „Бяло на черно“ на Рубен Гайего (роден 1968), който е автобиографичен разказ за домове за деца с увреждания в Съветска Русия през 80-те години на XX век. Гайего е испанско момче, което се ражда с церебрална парализа и детството му преминава в институции за деца с увреждания в Русия. Независимо от увреждането Гайего успява да съхрани своята воля за живот и творчески потенциал. Романът „Бяло на черно“ е лауреат на наградата „Букър“ през 2003 година и е откритие в руската литература. Концептуалната защита на романа е в контекста на постмодернизма и автори като Пиер Нора, Морис Халбвакс, Мишел Фуко и приоритетно разглежда социалните институции като пространства на властта. Основни идеи и понятия са „места на паметта“ на П. Нора, „колективна памет“ на М. Халбвакс и „хетеротопия“ на М. Фуко, позволяващи да открием нови измерения в постмодерните институции и връзката им с употребите на властта. Изследването предлага и емпирично проучване със студенти от специалността „Специална педагогика“ към педагогическите факултети в българските университети. Целта е да се уточнят личната експресия и професионалната рефлексия на студентите при художествени проекции на социалнопедагогическо познание.

Ключови думи: социалнопедагогическо знание; художествени проекти; социално пространство; царство на паметта; колективна памет; хетеротопия; домове за деца с увреждания

1. Увод

Рубен Давид Гонсалес Гайего става световно известен с автобиографичната си книга „Бяло на черно“, 2002 година. Това е изповед на едно испанско момче, внук на испански партиен функционер, живеещо в Съветска Русия и израснало в нейните социални домове за деца с увреждания през 80-те години на XX век. Причините са тежкото увреждане, с което се ражда, и отказът на семейството, в лицето на неговия високопоставен дядо, да приеме

уродливостта на внука си. След години той намира своята майка и се връща в Испания. В книгата Рубен описва отношението към децата с увреждания, но не скрива и факта, че Съветска Русия му дава университетско образование, оценявайки съхранения интелект, учебни постижения и талант. Книгата е изумителен разказ за живота в социалните институции за деца с увреждания, за среща с жестокостта и среща с човечността на хора, които никаква система не може да промени. Неговата „няничка“ от помощния персонал е написала в тетрадка имената на всички деца от Дома и се моли горещо всеки ден за спасение на техните души. Цялото ѝ поведение и отношение към децата е израз не само на християнска доброта, но и на майчина любов и човештина, която пребъдва във времето. Настоящото изследване прави концептуална защита на романа чрез идеите за властта на постмодернистични автори, свързани с проблема за социалните пространства на обществото. То е включено и в режим на емпирично проучване при студенти от специалността „Специална педагогика“ в университети в България, за да провери професионалната рефлексия на студентите и тяхната лична експресия към проблема. Авторите се надяват, че такъв прочит би ни помогнал да разширяваме границите на социалнопедагогическото познание чрез неговите художествени проекции.

2. Общо представяне на проблема

Социалните институции за деца с увреждания като постмодернистичен прочит на социалните пространства в романа „Бяло на черно“ *с автор Р. Гайего.* Чрез Мишел Фуко дискусията за социалните институции тръгва по посока на властта и правото ѝ „над живота и смъртта“ и където смъртта е заменима с множество агонии. В затварянето, като социална изолация, попадат онези, които са заплаха за обществото. От прототипите на XVII век и „общата болница“, където настаняват всичко негодно за обществен живот, три века по-късно голямото затваряне продължава. То е както естетическа, така и морална сегрегация на всички ония, от които обществото се срамува. Рубен е безполезен, без крака и ръце, с които да си служи. Прехвърлян от институция в институция в очакване да умре като старец на 15 години. Той оцелява, описвайки живота на онези, които не могат да оцелеят, като Генка – блестящия математик, като безименните пълзящи деца, затворени в дървени бараки по дузина, защото смъртта не обича да брои. Срещу „колективната памет, създадена от оцелелите в социалните домове за деца с увреждания, се възправя безличната и паноптична памет на властта“. Паметта на властта не е нито колективна, нито социална, а най-малкото индивидуална. Властта не разполага с история, защото е самата история, която може да пренапише всяка история. Срещу гигантската тафтологична памет на властта, която пише собствената си история, елиминирайки всяка друга, се изправя личната история на Рубен и точно това я прави значима. Неговата памет е

памет за подробности – вкуса на един ананас или шоколадов бонбон, броя на прегръдките, сълзите на побратимяването, и това я прави велика. Чия е тази памет – на живота, на педагогиката или на цяла една социална институция? За кого е тази история – за децата от институции, за неходещите, за незрящите, за всички нас, които не искаме да знаем кой е Рубен? Какво има в досието на Рубен – епикриза, брой институции, тест за интелигентност, наказания, провинения? Властта индивидуализира субекта само в бинарна опозиция. Така Рубен е възможен като социалнопедагогически случай единствено по отношение на „Не-Рубен“. Не-Рубен никога няма да бъде изоставен, затворен или далечен за мен. *Следователно една социална педагогика трябва да си отговори на въпроса не кой е Рубен, който не искам да бъда, а как съм допуснал да не познавам Рубен?* Случаят „Рубен“ е битка между памет и история. В дистанциите на паметта е стаена историята на Рубен и Не-Рубен и от тяхното двуборство зависи цялата Социална педагогика в нейните послания на наука и практика. Трудно е да бъде разграничен литературният, социалният, педагогическият еквивалент на Рубен, защото навсякъде той е герой. „Ако нямаш родители и живееш в сиропиталище, си обречен да бъдеш герой по неволя до края на дните си“ („Герой“) ¹⁾ (Gallego, 2006). Автобиографичният роман на Рубен Гайего не се интересува от история в класическия смисъл на думата, защото не борава с време. Той създава пространствата на социалните институции за деца и история, която ще продължава да се случва, поне докато обществото игнорира деца като Рубен.

3. Морис Халбвакс (1877 – 1945) и „колективната“ памет на Рубен Гайего

„Когато една група е затворена в част от пространството, тя го преобразува по свой образ и подобие, но същевременно се подчинява и приспособява към материалните неща, които ѝ се съпротивляват. Затваря се в рамката, която е построила“ (Halbwachs, 1996: 149). Ако мястото и групата взаимно се предполагат и създават, то цялата колективна памет може да бъде представена чрез пространствени термини. За децата с увреждания, описани в романа „Бяло на черно“, това са несвършващи коридори, инвалидни столове, железни кревати, паянтови дървени столове, стаи с един прозорец, където обитават неходещите. Събитията също могат да променят отношението към пространството, ала в живота на Гайего събитието отсъства. Означава ли това, че безсъбитийната история на Рубен е една безсмислена история, извън властта, която я създава? Историята на Рубен е застопорена на инвалидния стол и в нея няма движение, а единствено пълзене. Тя не отвежда по-далече от думата „никога“, „никога“, „никога“. За да има събитие, то трябва да бъде носител на автентичност. Колко автентична е думата „никога“? Пространствената рамка на колективната памет създава реалност, която трае във времето и се утвърждава чрез елими-

ниране на чуждото пространство. В романа „Бяло на черно“ демаркационната линия е между пространството на „ходещите“ и „неходещите“, между „децата“ и „старците“ в инвалидна количка, които са над 15 години и са оставени да умрат. Тя не може да бъде премината и тази обреченост създава апатията на всеки, който осъзнава, че е роден да пълзи. Рубен го разбира по-добре от другите чрез проекциите на литературата, защото това е границата между живота и смъртта, но и двете са узурпирани от властта. „Аз не съм човек. Мен ме хранят от жалост. Всичко е правилно, неправилни са само английските глаголи. И аз уча, за да не полудея съвсем“ („Език“) (Gallego, 2006).

4. Пиер Нора (1931) – „местата на паметта“ в романа „Бяло на черно“

За известния френски социолог П. Нора понятието „места на паметта“ е винаги локализирано и чрез него историята се самозадължава да бъде една „критическа“ история, близка до мита. Чрез нея паметта извиква миналото, ето защо тя е „история от втори порядък“, където най-важен е самият избор на обекта за помнене. „Местата на паметта“ позволяват да осмислим тази връзка между „история“ и „памет“ по-добре чрез автобиографичния роман на Гайего като символен топос. Тази връзка проблематизира и въпроса за човешката идентичност. Кой е Рубен Гайего – един съвременен Одисей на болката в отказа да стане друг, „предотвратявайки възможността да бъде никой“? (Radoilska, 1998: 33). Или възможността да стане обществен герой, доколкото „колективната памет протича във всеки един от нас, защото мобилният субект на всеки от нас е белязан с потенциата на така наречената обществена геройност в спомененото идентифициране“ (Bogdanov, 2006: 92).

„Ти от Афганистан ли си?

– Не.

– Това не е важно, преди войната в Афганистан аз не знаех какво е инвазив. После започнаха да пристигат осакатените ми приятели.

– Държи се, брат, и живеи!

– Помня те, побратиме... И се държа!“ („Побратим“) (Gallego, 2006).

Романът „Бяло на черно“ е разположен върху „дълга за помнене“ като контрапункт на „дълга за забравяне“ (Todorov, 2006), където трябва да бъдат запомнени определени неща, като степен на значимост или степен на болка. В паметта на социалната педагогика, която пренаписва Рубен, винаги ще има място за една състрадателна душа. За него тя задължително е някоя вярваща жена в свят от невярващи. Руската дума „нянечка“, с която Рубен описва санитарките в сиропиталищата, не може да бъде преведена. В нея са вложени милостта, надеждата, вярата на хора, които следват Господните пътища. Никоя съвременна институция за деца не бива да бъде лишена от съприкосновението с религиозното начало, което води човека към спасение, защото всеки говори с Господ сам: „За всеки от вас паля свецица и чета молитва. Много

станаха свещиците, но за всяка невинна душа Господ иска да има молитва“ („Нянечки“) (Gallego, 2006). Наред с вплътената история от вещи и предмети на социалния дом паметта на Гайго е и персонализирана. Част от нея е свързана с имена на деца – Саша, Генка, Серьожа, Васильок и др. Някои от тези деца нямат късмета на Рубен и загиват като мъченици на една социална система. Други, които са с родители, успяват да се измъкнат, белязани завинаги от преживяното. Трети остават на доизживяване в домовете за старци заедно с героите инвалиди от Отечествената война. В тях обществото е ампутирало собствената си съвест, забравило е историята, отказало се е от паметта. В романа преминава като полъх на доброто една испанка – Лолита, която учи в Педагогическия институт. Чрез студентката по педагогика Рубен успява за първи път да са срещне не просто със състраданието, а с непредубедеността към различието: „Студентите идваха често, но невинаги Лолита беше с тях. Когато това се случваше, говорехме и бърбехме с часове. Да говоря с човешко същество, за мен беше непосилна наслада („Испанка“) (Gallego, 2006).

Испанското момиче танцува за Рубен в болницата своето фламенко, преодолявайки забраните, разпорежданията, и „дуендето“ на танца превзема целия роман от болка. От свиждането до картичката от Испания е пътят на вниманието към Другия, което всеки един от нас дължи поне на едно дете, оставено в институция. Това внимание не може да бъде цензурирано, то преодолява граници, говори различни езици, но винаги ще бъде цветно като картичката на Лолита.

5. Мишел Фуко (1926 – 1984) и дисциплиниращи техники на властта в романа „Бяло на черно“

В едно от емблематичните произведения на Мишел Фуко – „Надзор и наказание“, са проследени дисциплинарни техники и технологии на властта върху тялото, което трябва да бъде подчинено. Заедно с надзора се провежда и нормализация и медикализация на тялото, което е в нарушение и отклонение от обичайната норма (Gradev, 1999). Институциите за деца като Рубен са гранични – между „храма на смъртта“ като клиниката и затвора. Ето защо те боравят с технологии на властта, характерни и за клиниката, и за затвора, разположени между медикализацията и наказанието. Болката превръща децата с увреждания в субект и обект на собственото тяло, а изолацията прави тялото послушно и управляемо. Управлението на тялото на страдащия е възможност да накараш болестта да проговори като поглед, който я изследва и контролира. Болката обаче е тази, която индивидуализира и субективизира пациента. Тя е и форма на съпротива както срещу смъртта, така и срещу медицината като познание (което също е власт), защото създава свой собствен речник и опит. Често тя не може да бъде назована, защото не може да бъде локализирана. Всъщност тя не е въпрос на организъм, който съвпада с болестта, тя касае

душата: „Моето тяло ме боли, а болката е неудобство. Животът така е устроен, че всичко има цена. Ако имах друго тяло, нямаше да бъда аз. Живея както мога и не съжалявам“ („Ермитаж“) (Gallego, 2006).

Болното тяло на Рубен се съпротивлява ежечасно, ежеминутно на властта, отказвайки да приеме своето безсилие, помирявайки се с болката и отказващо да каже истината за живота пред лицето на смъртта. Тялото на Рубен е самият живот – не като контрапункт на смъртта, а като контрапункт на живота, вероятно защото животът не е извън смъртта, нито в реципрочни отношения с нея. Животът се утвърждава чрез живот, а не като отрицание на смъртта. В този смисъл, властта се оказва безсилна пред хилядите форми на живот, а не пред единствената форма на смърт. Властта е суверен на смъртта, но не е суверен на живот – това е посланието на Рубен, преминаващо през агониите на душата, която отказва да се подчини на тялото.

За Фуко литературата се изявява като измама, но се задължава да произведе истински резултати, т.е. тези, които се приемат за такива: „Дискурсивните практики са замаскирана форма на принуда, включително и в литературата, която трябва „да изкаже най-непроизносимото, най-злостното, потайното, другото, нетърпимото и безсрамното“ (Foucault, 1999: 22). Романът „Бяло на черно“, като художествена фикция, също е форма на познание за социалните институции за деца. Навярно той е доказателство, че социалнопедагогическото познание, разчетено като литература, трябва да пренапише себе си не като „педагогика на жестокостта“, а като „педагогика на живота“.

6. Изследване на социалнопедагогическо познание на студентите („Специална педагогика“) чрез художествени проекции на романа „Бяло на черно“ с автор Рубен Гайего

Цел на изследването е да се установят параметрите на усвояване на социалнопедагогическо познание с помощта на художествената литература чрез романа „Бяло на черно“ на Рубен Гайего. Основните задачи са следните.

1. Да се направи концептуална защита на романа „Бяло на черно“ чрез постмодернистични идеи за властта през XX – XXI век.
2. Да се осмисли социалнопедагогическата категория „пространство“ в контекста на социалните институции за деца с увреждания.
3. Да се апробират възможностите за усвояване на социалнопедагогическото познание с помощта на художествената литература.
4. Да се реализира емпирично проучване на студенти от специалността „Специална педагогика“ за усвояване на социалнопедагогическото познание чрез художествено произведение.
5. Да се симулират възможностите за лична експресия и професионална рефлексия на студентите чрез усвояване на социалнопедагогическо познание с помощта на художествената литература.

Очаквани резултати

1. Да се оптимизира качеството на социалнопедагогическото познание чрез художествена литература при обучение на студенти от специалност „Специална педагогика“.

2. Да се повиши ефективността на образователния процес при студентите чрез интегрирано и синергетизирано знание от различни кодови нива, като научно и художествено.

3. Да се въздейства върху студентите от специалността „Специална педагогика“ с помощта на различни изразни средства и области и се подобри тяхната лична експресия и професионална рефлексия.

Основен метод за изследване е анкетирането, като анкетната карта е конструирана върху няколко кодови равнища: (1) въпроси, свързани с релацията социалнопедагогическо познание – литература; (2) въпроси, отразяващи отношението към автобиографичния роман на Рубен Гайего, и (3) въпроси изразяващи отношението към взаимовръзката на обществото, образованието и институциите за деца с увреждания. *Контингент на изследване* са 45 студенти, обучавани в специалност „Специална педагогика“.

В обработката на данните от анкетирането е видно, че 85% от респондентите са отговорили, че романът „Бяло на черно“ е свързан със социалнопедагогическото познание, което недвусмислено говори за голямото доверие на студентите към художествената литература и връзката ѝ с научното. 55% от анкетиранияте студенти посочват в своите отговори, че художествените произведения могат да бъдат добри каузи в защита на социалната педагогика като наука. 40% са посочили отговора „по-скоро да“ по повод същото питане в анкетата. Позитивната тенденция от 95% в отговорите на студентите е добра защита за връзката между наука и литература. 50% от респондентите дават положителен отговор за пряка връзка между основни социалнопедагогически понятия и художествено произведение с автобиографична насоченост, както в случая с романа на Рубен Гайего. Такъв резултат отразява възможностите на литературата при изучаване на социалнопедагогическо познание в дълбочина. 45% от респондентите изразяват позицията, че можем напълно да се доверим на подобни художествени жанрове, но 40% приемат, че този опит има частичен характер. Скептицизмът, който се прокрадва в отговора на студентите, говори и за скептицизма на самото общество към литературния опит на човека, който може да бъде допълнително обогатен или манипулиран. Тревожен е фактът, че 60% от анкетиранияте студенти изпитват съжаление към главния герой и само 5% проявяват емпатия. Съжалението към чуждата съдба никога не е било добра кауза, защото има охранителна функция спрямо собствената ни неприкосновеност към беди и нещастия, с които се среща Рубен Гайего. Емпатийността, като уменията да се поставим на чуждо място и да извършим необходимата рефлексия върху собствения си опит, все още си остава пожелание.

Половината от анкетираните студенти са посочили пряката връзка на домовете за деца с увреждания и обществото, в което живеем, доколкото обществото определя социалната политика и социалните каузи или липсата на такива. Останалите отговори са допълващи с разнородност на тази връзка като затворена – 25%, отворена – 15%, и др. 40% от респондентите намират, че връзката на институциите за деца с увреждания и образователната политика е формална и само 20% намират, че тази връзка е целесъобразна и по предназначение. Формализмът на самата система и бюрокрацията пречат домовете за деца с увреждания да бъдат едно хуманно място от грижа, обич и вяра във възможностите на социалната и специалната педагогика като науки, служещи на човека. Хуманните каузи на литературата изпреварват и чертаят пътя на научното познание – това е отговорът, който доминира при 40% от анкетираните лица. Художествената литература и нейните жанрове могат да бъдат не само част от хуманните парадигми на научното познание, но и неизчерпаем резерв за неговото развитие. Половината от респондентите изразяват позицията, че художествената литература, може да има допълващ характер при изучаването на научното познание, и в частност – социално-педагогическото познание. Това е висок вот на доверие към художествените идеи, образи и каузи.

Като цяло, анкетирането на студентите по повод автобиографичния роман на Рубен Гайего „Бяло на черно“ отразява отношението на съвременните студенти като генерация и субкултура към литературата и връзката ѝ с научното познание, както и възможността да се конструират професионални, социални и морални проекции върху тази релация.

7. Заключение

Романът „Черно на бяло“ с автор Рубен Гайего, като художествена проекция на социалнопедагогическото познание, позволява да говорим за:

1. възможностите на художествената литература да бъде съпътстваща и допълваща социално-педагогическото познание в обучението на студентите;
2. възможностите на художествената литература да стимулира въображението и отношението към социалнопедагогическото познание, като катализира неговия ефект в съзнанието на студентите;
3. художествената литература като ярък израз на метафорично и семиотично мислене при студентите педагози и възможност те да надграждат и синергетизират своето социалнопедагогическо познание.

БЕЛЕЖКИ

1. Преводът на откъси от Романа е авторизиран – В. Гювийска.

ЛИТЕРАТУРА

- Богданов, Б. (2006). Памет и идентичност, или за субектът на припомнянето. В: *Памет, Идентичност, Съзнание*. София: НБУ.
- Гальего, Р. (2006). *Белое на черном*. Лимбус Пресс.
- Градев, Вл. (1999). *Силите на субекта. Опит върху философията на Мишел Фуко*. София: Лик.
- Нора, П. (1999). *Проблематика мест памяти. Франция-память*. Санкт Петербург: Санкт-Петербургского университета.
- Радоилска, Л. (1998). Паметта на Одисей е античната човешка природа. *Социологически проблеми*, 3 – 4, (32 – 38).
- Тодоров, Хр. (2006). Философията и мисленето за паметта. В: *Памет, Идентичност, Съзнание*. София: НБУ.
- Фуко, М. (1996). Животът на безчестните люде. *Летера*, 12, (13 – 22).
- Фуко, М. (1998). *Надзор и наказание. Раждането на затвора*. София: Св. Климент Охридски.
- Фуко, М. (2010). *Рождение клиники. Академический проект*, Москва.
- Халбвакс, М. (1996). *Колективната памет. Критика и хуманизъм*. София.

REFERENCES

- Bogdanov, B. (2006). Pamet i identichnost, ili za subekta na pripomnyaneto. V: *Pamet, Identichnost, Saznanie*. Sofia: NBU.
- Gallego, R. (2006). *Beloe na chernom*. Limbus Press.
- Gradev, Vl. (1999). *Silite na subekta. Opit varhu filosofiyata na Mishel Foucault*. Sofia: Lik.
- Foucault, M. (1996). Zhivotat na bezchestnite lyude. *Letera*, 12, (13 – 22).
- Foucault, M. (1998). *Nadzor i nakazanie. Razhdaneto na zatvora*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.
- Foucault, M. (2010). *Rozhdenie kliniki. Akademicheskii projekt*. Moskva.
- Halbwachs, M. (1996). *Kolektivnata pamet. Kritika i humanizam*. Sofia.
- Nora, P. (1999). *Problematika mest pamyati. Frantsiya-pamyaty*. Sankt Peterburg: Sankt-Peterburgskogo universiteta.
- Radoilska, L. (1998). Pametta na Odisey e antichnata choveshka priroda. *Sotsiologicheski problemi*, 3 – 4, (32 – 38).
- Todorov, Hr. (2006). Filosofiyata i misleneto za pametta. V: *Pamet, Identichnost, Saznanie*. Sofia: NBU.

ARTISTIC PROJECTIONS OF THE SOCIO-PEDAGOGICAL KNOWLEDGE: THE CASE OF RUBEN GALLEGO

Abstract. The study is a socio-pedagogical reading of Ruben Gallego's novel 'White on Black', an autobiographical narrative about homes for disabled children in Soviet Russia in the 1980s. Gallego is a Spanish boy, born with cerebral paralysis whose childhood is spent in institutions for disabled children in Russia. Regardless of his disability, Gallego manages to preserve his will for life and creative potential. The novel *White on Black* is a Booker Prize laureate in 2003 and is a discovery in Russian literature. The conceptual argumentation of the novel is in the context of postmodernism and authors such as Pierre Nora, Maurice Halbwachs, Michel Foucault. It mainly analyses the social institutions as spaces of authority. Basic ideas and concepts include P. Nora's 'realms of memory', Maurice Halbwachs 'collective memory' and M. Foucault's 'heterotopia', which allows the highlighting of new dimensions in postmodern institutions and their relation to the uses of authority. The article also offers an empirical study with students from 'Special Pedagogy' majors at the pedagogical departments of some Bulgarian universities. The aim is to discover the personal expression and professional reflection of students in the artistic projections of the socio-pedagogical knowledge.

Keywords: socio-pedagogical knowledge; artistic projections; social space; realms of memory; collective memory; heterotopia; homes for disabled children

✉ **Dr. Veska Gyuyiyska, Assoc. Prof.**
Dr. Nikolay Tsankov, Assoc. Prof.

Faculty of Pedagogy
South-West University – Blagoevgrad
Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: v_guyiyska@abv.bg
E-mail: ntzankov@abv.bg